

Λέξεις

ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ

για την

Χριστίνα Μπασέα-Μπεζαντάκου

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Γραμματική Α. Κάρλα

Ιώ Μανωλέσσου

Νικόλαος Παντελίδης

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ – ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΑ

ΑΘΗΝΑ 2019

<i>Νίκος Διόσης</i>	
Σχέτικά με μερικές στρατηγικές τεκμηρίωσης από την ιστορία της Ελληνικής και από νεοελληνικές διαλέκτους.....	249
<i>Ιώ Μανωλέσσου</i>	
Ο κύκλος του Croft στην Ελληνική: Η άρνηση στην κυπριακή διάλεκτο	275
<i>Θεόδωρος Μαρκόπουλος</i>	
Συντακτική μεταβολή και ποικιλία στην διάλεκτο της Ρόδου.....	299
<i>Dimitra Melissaropoulou</i>	
Morphological pattern replication phenomena as instances of typological shift: Evidence from Cappadocian Greek.....	317
<i>Σταμάτης Μπέης</i>	
Το φαινόμενο της στένωσης στα βόρεια ελληνικά και τα βλαχικά ιδιώματα.....	341
<i>Γιώργος Ι. Ξυδόπουλος</i>	
Το Λεξικό Κυδωνιών, Μοσχονησιών και Βορειοανατολικής Λέσβου της Α. Ράλλη: Μια μεταλεξικογραφική θεώρηση.....	359
<i>Νικόλαος Παντελίδης</i>	
Συμβολή στη γλωσσική ιστορία της Νότιας Ελλάδας: Αίγινα.....	379
<i>Παναγιώτης Α. Παππάς</i>	
Διαλεκτική επαφή και αλλαγή σε ένα βόρειο ιδίωμα	415
<i>Αγγελική Ράλλη</i>	
Γλωσσική χαρτογράφηση: Ο ηλεκτρονικός διαλεκτικός άτλαντας της Λέσβου.....	435
<i>Ξενοφών Τζαβάρας</i>	
«Από» «που» στην Ίμβρο: Συγκριτική μορφολογική προσέγγιση της πρόθεσης <i>από</i> και της αντωνυμίας <i>που</i> του ιμβριακού ιδιώματος.....	457
<i>Χρήστος Τζιτζιλής</i>	
Ο ηχοσυμβολικός ρόλος των φωνολογικών αρχαϊσμών και νεωτερισμών στα αξιολογικά μορφήματα των νεοελληνικών διαλέκτων.....	473
<i>Δέσποινα Χειλά-Μαρκοπούλου</i>	
Γένος και αριθμός στη νέα ελληνική: συσχετισμοί και διαδράσεις.....	495

ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΣΤΕΝΩΣΗΣ ΣΤΑ ΒΟΡΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΑΙ ΤΑ ΒΛΑΧΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

Σταμάτης Μπέης
Ακαδημία Αθηνών

ABSTRACT

The present study aims to investigate the phenomenon of mid-vowel raising in Northern Greek dialects, in conjunction with the corresponding phenomenon in the various dialects of the Aromanian or Vlach language. It offers an overview of similarities and differences between the two instantiations of the phenomenon, a theoretical analysis within the framework of functional phonology, and proceeds to conclusions concerning its dating and origin. The research presented here is relies on hitherto unknown primary data from Aromanian dialects, which, to a large extent, do not agree with the generally accepted picture presented in the standard bibliography. As a result, the principles of classification adopted in Aromanian dialectology need to be reconsidered.

1. Εισαγωγή

1.1 Στοχοθεσία

Στόχοι της μελέτης αυτής είναι ο εντοπισμός των διαφορών και των ομοιοτήτων που παρουσιάζει η στένωση στα βόρεια ελληνικά ιδιώματα και στα βλαχική γλώσσα (ή καλύτερα στα βλάχικα ιδιώματα), η επιστημονική ερμηνεία του φαινομένου της στένωσης σύμφωνα με τις αρχές της λειτουργικής φωνολογίας και το πρόβλημα της χρονολόγησης της εμφάνισης του στα εν λόγω ιδιώματα. Η βλάχικη γλώσσα, ως υπό εξαφάνιση γλώσσα, προφορικής κυρίως παράδοσης, δεν είναι μία ενοποιημένη γλώσσα που διαθέτει επίσημη μορφή, αλλά ένα σύνολο έντονα διαφοροποιημένων, μεταξύ τους, ιδιωμάτων (Βέις 2000: 8-9). Το γεγονός αυτό, δυσκολεύει ακόμα περισσότερο αυτή την παρουσίαση, γιατί τα βλάχικα ιδιώματα είναι λιγότερο μελετημένα από τα βόρεια ελληνικά ιδιώματα, και το φαινόμενο της στένωσης δεν παρουσιάζεται με ενιαίο τρόπο στο σύνολό τους.

Ο εντοπισμός και περιγραφή της στένωσης στα βλαχικά ιδιώματα στηρίχθηκε σε εν πολλοίς άγνωστα δεδομένα πρωτογενούς έρευνας, που σε μεγάλο βαθμό διαψεύδουν τα κοινώς αποδεκτά δεδομένα της βιβλιογραφίας. Τα συμπεράσματα αυτής της εργασίας θέτουν σε νέες βάσεις την περιγραφή της στένωσης στη βλαχική αλλά και τη βλαχική διαλεκτολογία και την κατηγοριοποίηση των βλαχικών ιδιωμάτων γενικότερα.

1.2 Ορισμός του φαινομένου

Τα βόρεια ελληνικά ιδιώματα, τα οποία αποτελούν μία ιδιαίτερη κατηγορία ιδιωμάτων με πολλά κοινά χαρακτηριστικά μεταξύ τους, διακρίνονται από τα νότια ελληνικά ιδιώματα με βάση δύο φωνολογικά φαινόμενα που αποτελούν ισόγλωσσα (για την έννοια βλ. Chambers & Trudgill 1980: 103):

- (α) την ουδετεροποίηση του βαθμού ανοίγματος των μεσαίων φωνηέντων σε άτονη θέση (στένωση), δηλαδή την κλειστή πραγμάτωση [i] και [u] των ατόνων φωνηέντων /e/ και /o/ αντίστοιχα, π.χ. /peđí/ [riđí] 'παιδί', /psomí/ [psumí] 'ψωμί' και
- (β) την αποβολή των πρωτογενών άτονων φωνηέντων, π.χ. /kutí/ [kti] 'κουτί', /skilí/ [skli] 'σκυλί'.

Η πρώτη διάκριση, με βάση τα παραπάνω φαινόμενα, έγινε από τον Γ. Χατζιδάκι (1905: 250-251, 1907: 115), που εισήγαγε τον όρο «κώφωση» για την περιγραφή αυτού του φαινομένου (Hatzidakis [1892] 1975: 342, 1905: 250-251), όρος ο οποίος υιοθετήθηκε από τους περισσότερους μεταγενέστερους μελετητές (Ανδριώτης 1933 α,β· Τριανταφυλλίδης 1988 [1941]: 66-68· Browning 2002: 157-179). Σήμερα, ο όρος «κώφωση» έχει σε μεγάλο βαθμό αντικατασταθεί από τον όρο «στένωση» που αποδίδει ακριβέστερα την αρθρωτική πρακτική για επικράτηση των κλειστών πραγματώσεων των φωνηέντων σε άτονη θέση και είναι ο όρος που υιοθετείται σ' αυτή την παρουσίαση. Στα πλαίσια της αρθρωτικής φωνητικής, χρησιμοποιείται και ο όρος «ανύψωση», που παραπέμπει στον αντίστοιχο αγγλικό όρο *raising*, που αποδίδει την μετατόπιση της άρθρωσης ενός φωνήεντος προς ένα υψηλότερο σημείο στον κάθετο άξονα της στοματικής κοιλότητας σε σχέση με το αρχικό σημείο άρθρωσής του (βλ. και σχετικό λήμμα στα ειδικά λεξικά των Trask 1993 και Κρύσταλ 2003). Όταν προσδιορίζουμε την άρθρωση ενός φωνήεντος, ως προς τον κάθετο άξονα, εννοούμε το ύψος στο οποίο βρίσκεται ο κορμός της γλώσσας σε σχέση με τη θέση ανάπαυσης, δηλαδή, τη θέση που έχει η γλώσσα όταν δεν μιλάμε και αναπνέουμε κανονικά (Nespor 1999: 42).

Το φωνητικό αυτό φαινόμενο παρουσιάζεται, με κάποιες διαφορές, στα ιδιώματα της βλαχικής γλώσσας και ιδιαίτερα σε αυτά που ομιλούνται στην ίδια γεωγραφική περιοχή με τα βόρεια ελληνικά ιδιώματα· κατά συνέπεια, αξίζει να συνεξεταστεί με το αντίστοιχο φαινόμενο στη γλώσσα αυτή. Την παρουσίαση αυτή, χαρακτηρίζουμε με τον όρο «βλαχική» τη γλώσσα που είναι επίσης γνωστή στην ελληνική βιβλιογραφία ως «κουτσοβλαχική» και «αρωμουνική» (βλ. σχετικά Βέις 2008). Η βλαχική κατατάσσεται στον ανατολικό ή βαλκανικό κλάδο των νεολατινικών γλωσσών με πλησιέστερη γλώσσα μεγάλης διάδοσης τη ρουμανική. Αν και το συντριπτικά μεγαλύτερο ποσοστό των Βλάχων κατοικεί στη Βόρεια Ελλάδα, μεγάλο μέρος των Βλάχων κατοικεί στην Αλβανία, στη Βουλγαρία, και στην Βόρεια Μακεδονία (βλ. γενικά Maiden 2016, όπου και αναφορές στην πιο εξειδικευμένη βιβλιογραφία). Με τις μαζικές μεταναστεύσεις των Βλάχων στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η βλάχικη γλώσσα μεταφέρεται και στην Ρουμανία. Στόχος της μελέτης αυτής είναι ο εντοπισμός των διαφορών και των ομοιοτήτων που παρουσιάζει αυτό το φαινόμενο, στα βόρεια ελληνικά ιδιώματα και στα βλαχική γλώσσα ή καλύτερα στα βλάχικα ιδιώματα, η επιστημονική ερμηνεία του φαινομένου της στένωσης σύμφωνα με τα δεδομένα της λειτουργικής φωνολογίας¹, ενώ παράλληλα θα εξεταστεί και το πρόβλημα της χρονολόγησης της εμφάνισης του στα εν λόγω ιδιώματα.

2. Περιγραφή του φαινομένου

2.1 Βόρεια ιδιώματα της ελληνικής

Τα βόρεια ελληνικά ιδιώματα καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο τμήμα της ηπειρωτικής Ελλάδας που περιλαμβάνει τη Στερεά Ελλάδα εκτός από την Αττική, μεγάλο τμήμα της Βοιωτίας και το νότιο τμήμα της Εύβοιας, ολόκληρη τη Θεσσαλία, την Ήπειρο εκτός του νομού Θεσπρωτίας και τα Μαστοροχώρια Ιωαννίνων και από μερικά χωριά στις επαρχίες Πρέβεζας και Πάργας, τη Μακεδονία εκτός από την πόλη της Καστοριάς και τη Δυτική Θράκη, τα νησιά του Βόρειου Αιγαίου: Θάσος, Λέσβος, Λήμνος, Σαμοθράκη, Σκιάθος, Σκόπελος, Αλόνησος, Σάμος και στις Κυκλάδες ένα μικρό τμήμα της Άνδρου και της Τήνου (Παπαδόπουλος 1926, Κοντοσόπουλος 2008 [1981]: 92-94, Ανδριώτης 1951: 131-185).

1. Μία πρώτη προσέγγιση των θεμάτων αυτών γίνεται στον Κατσάνη (1985), ο οποίος όμως δεν εστιάζει τόσο στον βόρειο φωνηεντισμό ως καθ' εαυτό φαινόμενο, όσο στην αλληλεπίδρασή του με το φαινόμενο της ουράνωσης, και δεν παρέχει κανένα στοιχείο ενδοδιαλεκτικής διαφοροποίησης εντός της βλαχικής.

Στις εκτός Ελλάδας περιοχές όπου ομιλούνται βόρεια ιδιώματα συμπεριλαμβάνονται το Μελένικο στη Βουλγαρία, η Βόρεια Θράκη (Ανατολική Ρωμυλία) και η Ανατολική Θράκη, δυτικά από τη γραμμή Σαράντα Εκκλησιές -Λουλέ Μπουργκάς- Ραιδεστός (εδώ συμπεριλαμβάνονται η Αδριανούπολη, η Φιλιππούπολη, η Στενήμαχος κ.ά.), καθώς και τα βορειοδυτικά παράλια της Μικράς Ασίας (από την Λάμψακο ως την Πέργαμο). Εδώ συμπεριλαμβάνεται το ιδίωμα των Κυδωνιών (Αϊβαλί), κάποιες περιοχές στις μικρασιατικές ακτές της Προποντίδας (εκτός από την Αρτάκη) (Κοντοσόπουλος 2008 [1981]: 94, 111) και στην ενδοχώρα της Βιθυνίας, όπως π.χ. στα Πιστικοχώρια (Μπουσμπούκης 2003: 365).

Το φωνητικό φαινόμενο της στένωσης ή ανύψωσης στα βόρεια νεοελληνικά ιδιώματα αφορά την κλειστή πραγμάτωση των άτονων ενδιάμεσων φωνηέντων /e/ και /o/, ως [i] και [u] αντίστοιχα. Παραδείγματα:

/áθropos/	[áθrupus]	‘άνθρωπος’
/peḗdi/	[píði]	‘παιδί’
/neró/	[niró]	‘νερό’
/zestós/	[zistós]	‘ζεστός’
/vḗdomáða/	[vḗumáða]	‘εβδομάδα’
/xortári/	[xurtári]	‘χορτάρι’

Το φαινόμενο αυτό αποτελεί το πλέον ασφαλές κριτήριο για τη κατάταξη των νεοελληνικών ιδιωμάτων σε βόρεια και νότια, γιατί παρουσιάζεται με ομοιομορφία και συνέπεια σε αυτά. Λειτουργεί σε όλες τις θέσεις: αρχική, τελική και άτονη, ενώ στην αποβολή παρατηρούνται σε αρκετές περιπτώσεις εξαιρέσεις (Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985: 163). Επειδή σήμερα υπάρχουν όλο και λιγότεροι πλήρεις/επαρκείς ομιλητές (fluent speakers)² των βορείων ιδιωμάτων, η μη τήρηση του φαινομένου από έναν σημερινό ομιλητή αυτών θα πρέπει να αποδοθεί αποκλειστικά στη επιρροή του φωνολογικού συστήματος της Κοινής Νεοελληνικής.

Σύμφωνα με το φαινόμενο της στένωσης στα βόρεια νεοελληνικά ιδιώματα, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, τα φωνήεντα /e/ και /o/ όταν είναι άτονα, πραγματώνονται αντίστοιχα ως [i] και [u], όταν όμως είναι τονισμένα μένουν ως έχουν, π.χ.:

[ksiró]	/kseró/ ‘ξερό’	~	[kséra] ‘ξέρα’
[krimó]	/kremó/ ‘κρεμό’	~	[krémasa] ‘κρέμασα’
[gremó]	/grimó/ ‘γκρεμίζω’	~	[grémpzma] ‘γκρέμισμα’

2. Σύμφωνα με τη διάκριση των Dorian (1977: 23-32), Dressler (1988: 184-192) και Tsitsipis (1983: 288-308).

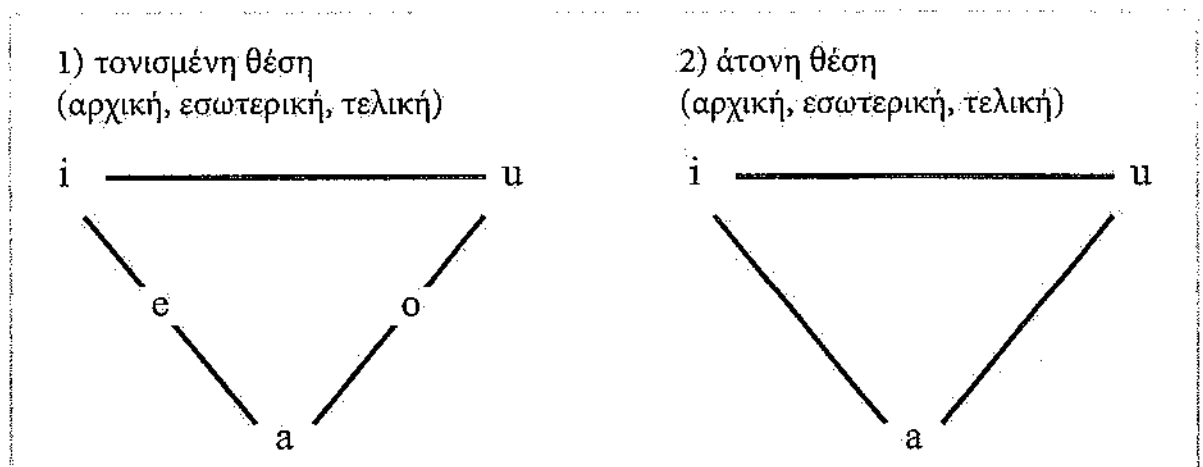
[zistós]	/zestós/ 'ζεστός'	~	[zéstə] 'ζέστη'
[pɪnó]	/pɒnó/ 'πονώ'	~	[pónu] 'πόνου'
[pɪlímó]	/pɒlemó/ 'πολεμώ'	~	[pólimus] /pólemos/ 'πόλεμος'

Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να έχουμε (βλ. σχήμα 1):

α) ένα σύστημα πέντε φωνηέντων σε τονισμένη θέση /á, é, í, ó, ú/ και

β) ένα σύστημα τριών φωνηέντων σε άτονη θέση /a, i, u/ λόγω της ουδετεροποίησης της αντίθεσης /e/~i/ και /o/~u/.

Σχήμα 1: Φωνηεντικό σύστημα βόρειων ελληνικών ιδιωμάτων

2.2 Βλαχικά ιδιώματα

Το φαινόμενο της στένωσης απουσιάζει από ορισμένα βλαχικά ιδιώματα, αυτά που αποκαλούνται παραδοσιακά «βόρεια βλαχικά ιδιώματα», σύμφωνα με την αμφισβητούμενη διάκριση του Caridan. Έχει ήδη επισημανθεί και σε προηγούμενες μελέτες (Δασούλας 2013: 11-12 υποσ. 28) ότι η διάκριση αυτή δεν παρέχει ασφαλείς πληροφορίες για την ενδο-διαλεκτική διαφοροποίηση των βλαχικών ιδιωμάτων και κατά συνέπεια για την κατηγοριοποίηση τους. Ο Caridan (1932:194) διακρίνει δυό κατηγορίες βλαχικών ιδιωμάτων: τα βόρεια και τα νότια, διάκριση η οποία, αν και υιοθετείται γενικώς στην σχετική εξειδικευμένη βιβλιογραφία (Caragiu-Marioțeanu 1968: 28, Goľab 1984: 37) είναι εν πολλοίς προβληματική και δεν είναι δυνατόν να υιοθετηθεί ως οριστική κατηγοριοποίηση. Σύμφωνα με τη διάκριση αυτή, η παρουσία του φαινομένου της στένωσης, ταυτόχρονα όμως με άλλα φαινόμενα, φωνολογικά και μορφολογικά, αποτελεί ένα από τα εννέα ισόγλωσσα που διακρίνουν τα «νότια βλαχικά ιδιώματα», όπου το φαινόμενο αυτό εμφανίζεται, από τα «βόρεια βλαχικά ιδιώματα», από όπου το φαινόμενο αυτό απουσιάζει. Η διάκριση αυτή δεν μας επιτρέπει να εντοπίσουμε,

με σαφήνεια, ποια ιδιώματα ανήκουν στη μια ή την άλλη κατηγορία, γιατί αν σύμφωνα με ένα κριτήριο, ένα ιδίωμα ανήκει στην κατηγορία των «βόρειων βλαχικών ιδιωμάτων», σύμφωνα με άλλο κριτήριο, θα μπορούσε να τοποθετηθεί στην κατηγορία των «νότιων». Αυτό συμβαίνει, γιατί η κατηγοριοποίηση αυτή δε βασίζεται σε ένα αλλά σε πολλά φαινόμενα ταυτόχρονα, που θεωρούνται ισόγλωσσα, όπως η στένωση των άτονων κλειστών φωνηέντων, η παρουσία του κεντρικού φωνηέντος /i/ στα «νότια βλαχικά ιδιώματα», ή η διαφορετική μορφή των τύπων του ρήματος 'είμαι' στα «νότια βλαχικά ιδιώματα» και στα «βόρεια βλαχικά ιδιώματα». Στην πραγματικότητα, στην ομάδα των βορείων ή των νοτίων βλαχικών ιδιωμάτων, θα μπορούσε να ενταχθεί διαφορετικός αριθμός ιδιωμάτων, ανάλογα με το κριτήριο που θεωρείται κάθε φορά ισόγλωσσο. Για παράδειγμα, το βλαχικό ιδίωμα της Κλεισούρας Καστοριάς, με κριτήριο τη μορφή /ésku/ και όχι /xíu/ του α' προσώπου του ενικού του ρήματος 'είμαι', κατατάσσεται στα «βόρεια βλαχικά ιδιώματα», ενώ με κριτήριο τη στένωση θα πρέπει να ενταχθεί στα «νότια βλαχικά ιδιώματα».

Κατά τον Caridan (1932: 94-96), στη «βόρεια» διαλεκτική ομάδα ανήκουν τα ιδιώματα των Φρασαριωτών ή Αρβανιτόβλαχων με κέντρο τη Φράσαρη της Βορείου Ηπείρου, των Μοσχοπολιτών με κέντρο τη Μοσχόπολη της Β. Ηπείρου, παλιότερα κέντρο ελληνικής παιδείας και ελληνοβαλκανικού πολιτισμού, των Μουζακιάρων της Μουζακιάς της Αλβανίας και το ιδίωμα των Γραμουστιάνων, της βλάχικων χωριών του όρους Γράμμου, που διεσάρησαν στη Βόρεια Μακεδονία, τη Βουλγαρία και σε πολλά σημεία της ελληνικής Μακεδονίας. Είναι ο δεύτερος σε αριθμό ατόμων κλάδος των Αρωμόνων μετά από τους Αρωμόνους της Ηπείρου και της Θεσσαλίας. Εδώ ανήκουν και τα ιδιώματα του Μεγάροβου, της Μηλόβιστας, του Γκιόπεσι κλπ. της Βόρειας Μακεδονίας, καθώς και τα βλάχικα ιδιώματα του όρους Βίτσι, του Πισοδερίου και του Νυμφαίου.

Σύμφωνα με τον ίδιο μελετητή, στη Νότια διαλεκτική ομάδα ανήκουν τα ιδιώματα του δυτικού τμήματος του νομού Γρεβενών (Σαμαρίνα, Σμίξη, Περιβόλι, Αβδέλλα), του ανατολικού τμήματος του νομού Ιωαννίνων με κέντρο το Μέτσοβο και το Ανατολικό Ζαγόρι, τα ιδιώματα του δυτικού τμήματος του νομού Τρικάλων (Περτούλι, Κουτσούφλιανη, Γαρδίκι κλπ.). Στη «νότια διαλεκτική ομάδα» ανήκει και το βλαχικό ιδίωμα των αντερεισμάτων Ολύμπου και Πιερίων (Λιβάδι, Κοκκινοπηλός, Βλαχοφτέρη κλπ.). Υπάρχουν και μεταγενέστερες εγκαταστάσεις Αρωμόνων σε χωριά του Ολύμπου, Βερμίου, Ορβήλου και Ροδόλης και σε παρακείμενες προς τα βουνά αυτά πόλεις.

Όμως ο ίδιος ο Caridan δεν προέβη σε λεπτομερή απαρίθμηση των ιδιωμάτων που ανήκουν στην μία ή την άλλη εκ των δύο διαλεκτικών ομάδων, «βόρειας» και «νότιας», την οποία εισηγήθηκε· διατύπωσε γενικά τα εννέα αυτά ισό-

γλώσσα, τα οποία, όπως προαναφέρθηκε, δεν διχοτομούν τα βλαχικά ιδιώματα, αλλά δημιουργούν πολύπλοκους συνδυασμούς μεταξύ τους. Επιπλέον, δεν έχει ακόμα διεξαχθεί επαρκής επιτόπια γλωσσολογική έρευνα πεδίου, για τον εντοπισμό και την περιγραφή του κάθε ισουγλώσσου στα διάφορα βλαχικά ιδιώματα και κατά συνέπεια η κατανομή τους είναι εν πολλοίς άγνωστη. Στην επόμενη ενότητα θα ασχοληθούμε ιδιαίτερος με την περιγραφή και την κατανομή ενός από τα ισουγλώσσα αυτά, και συγκεκριμένα αυτό της στένωσης των άτονων προσθίων φωνηέντων.

3. Η στένωση στα βλάχικα ιδιώματα

Η τάση συρρίκνωσης του φωνηεντικού συστήματος σε άτονη θέση, στα περισσότερα βλάχικα ιδιώματα, έχει διαπιστωθεί πολλές φορές. Αυτή η τάση, δεδομένη σε γλώσσες που χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη δυναμικού τονισμού με διαφοροποιητική αξία, χαρακτηρίζει σε κάποια μορφή, απ' όσο γνωρίζουμε, τα περισσότερα βλάχικα ιδιώματα και διαφοροποιεί τη βλαχική από την επίσημη ρουμανική, της οποίας το φωνηεντικό σύστημα ταυτίζεται με αυτό της βλάχικης σε τονισμένη θέση. Είναι ένα πολύ συχνό φωνητικό φαινόμενο, που επιτρέπει την διάκριση της βλαχικής γλώσσας από τη ρουμανική από έναν ακροατή, σε ένα πρώτο επίπεδο. Θα πρέπει όμως να επισημανθεί ότι η στένωση δεν παρουσιάζεται με ομοιογενή τρόπο στα βλάχικα ιδιώματα, σε αντίθεση με την ομοιομορφία και απόλυτη συνέπεια του φαινομένου στα βόρεια ιδιώματα της ελληνικής.

Μια σημαντική διαφορά μεταξύ ελληνικής και βλαχικής αφορά στο γεγονός ότι στα βλάχικα ιδιώματα, το φαινόμενο της στένωσης (όπου εμφανίζεται) λειτουργεί και στον κεντρικό άξονα των φωνηέντων (/a, ə, i/), αφού το φωνηεντικό σύστημα αυτής της γλώσσας διαθέτει τα κεντρικά φωνήεντα /ə/ και /i/ που δεν αποτελούν φωνήματα στα βόρεια ελληνικά ιδιώματα. Έτσι λοιπόν, το κεντρικό φωνήεν /ə/ και το ανοικτό φωνήεν /a/ πραγματώνονται φωνητικά ως κλειστό [ɨ] σε άτονη θέση, π.χ.:

/kásə/	[kási]	‘σπίτι’ (ιδ. Περιβολίου)
/səmərínə/	[simiríni]	‘Σαμαρίνα’

Ίσως η διαφορά αυτή με την ελληνική να μην είναι τόσο σημαντική, δεδομένου ότι ήδη ο Hatzidakis (1892: 349-352) είχε παρατηρήσει ότι η στένωση στα βόρεια ιδιώματα δεν αφορά μόνο την πραγμάτωση των /e/, /o/ σε άτονη θέση αλλά και του /a/, που είναι και το μοναδικό φωνήεν του κεντρικού άξονα φωνηέντων στην ελληνική. Η υπόθεση αυτή επαληθεύθηκε από πειραματικά δεδομένα,

σύμφωνα με τα οποία το άτονο /a/ έχει μικρότερη συχνότητα σε σχέση με το τονισμένο /a/ στο ίδιο φωνητικό περιβάλλον, στα θεσσαλικά ελληνικά ιδιώματα (Loukina 2010: 75).

Όσον αφορά τώρα στην κατανομή του φαινομένου, στο σημείο αυτό πρέπει να γίνει μια πολύ σημαντική παρατήρηση. Η ως τώρα βιβλιογραφία, βασισμένη στον Caridan (1932), διαχώριζε τα βλαχικά ιδιώματα σε δύο κατηγορίες, αυτά που παρουσιάζουν το φαινόμενο της στένωσης (νότια), και αυτά που δεν το παρουσιάζουν (βόρεια). Η έρευνα στα πρωτογενή δεδομένα απέδειξε ότι η περιγραφή αυτή είναι απολύτως ανακριβής, δεν αντιστοιχεί στα υπαρκτά γλωσσικά δεδομένα, και πρέπει να εγκαταλειφθεί. Η πραγματικότητα είναι ότι το φαινόμενο της στένωσης απαντά όχι σε κάποια, αλλά σε όλα τα βλαχικά ιδιώματα. Αυτό που τα διαφοροποιεί δεν είναι η παρουσία/απουσία του φαινομένου, αλλά η κατανομή του εντός της λέξεως. Πιο συγκεκριμένα, το φαινόμενο έχει καθολική ισχύ, σε όλα τα ιδιώματα, σε αρχική και εσωτερική θέση (εννοείται πάντοτε άτονη, όπως και στην ελληνική)- αντίθετα, σε τελική θέση το φαινόμενο δεν έχει καθολική ισχύ, και εμφανίζεται σε ορισμένα μόνον ιδιώματα. Όλα τα παραδείγματα που παρέχει ο Caridan (1932: 195) στην μελέτη του για να τεκμηριώσει την απουσία του φαινομένου της στένωσης από τα βόρεια βλαχικά ιδιώματα αφορούν την τελική θέση. Έτσι, με κριτήριο το φαινόμενο της στένωσης, θα πρέπει να διακριθούν δύο μεγάλες κατηγορίες στα βλαχικά ιδιώματα:

1) Την πρώτη κατηγορία των ιδιωμάτων, όπου η στένωση λειτουργεί ΚΑΙ σε άτονη τελική θέση.

Στην κατηγορία αυτή, ανήκουν τα περισσότερα ίσως ιδιώματα της οροσειράς της Πίνδου (όπως για παράδειγμα, τα ιδιώματα της περιοχής του Ασπροποτάμου, στο δυτικό τμήμα του νομού Τρικάλων, τα ιδιώματα των χωριών Περιβόλι, Αβδέλλα και Σμίξη Γρεβενών και το ιδίωμα της Κλεισούρας Καστοριάς), με αρκετές εξαιρέσεις και πιθανόν και άλλα ιδιώματα που δεν έχουν ακόμα μελετηθεί. Η κατηγορία αυτή δεν πρέπει να ταυτίζεται απόλυτα με τα «νότια βλαχικά ιδιώματα», π.χ.:

/eáste/	[jastj]	‘είναι’	
/vɾeáre/	[vɾjári]	‘αγάπη, θέληση’	
/máre/	[mári]	‘μεγάλος-η-ο’	
/mláre/	[mlári]	‘γυναίκα’	(ιδ. Περιβολίου)

Αντίθετα με ότι δηλώνεται στην προϋπάρχουσα βιβλιογραφία (Caridan 1932: 194· Caragiú-Marioțeanu 1968: 28· Gojáb 1984: 37), υπάρχει ένας μεγάλος

αριθμός των υποτιθέμενων «νότιων βλαχικών ιδιωμάτων» όπου η στένωση δεν παρουσιάζεται σε τελική άτονη θέση, όπως για παράδειγμα τα ιδιώματα του Μετσόβου (Βέις 2000: 200), της Σαμαρίνας (Ντίνας 1985: 87), της Βωβούσας και του Λιβαδιού Ολύμπου (Caridan 1932: 196-197)

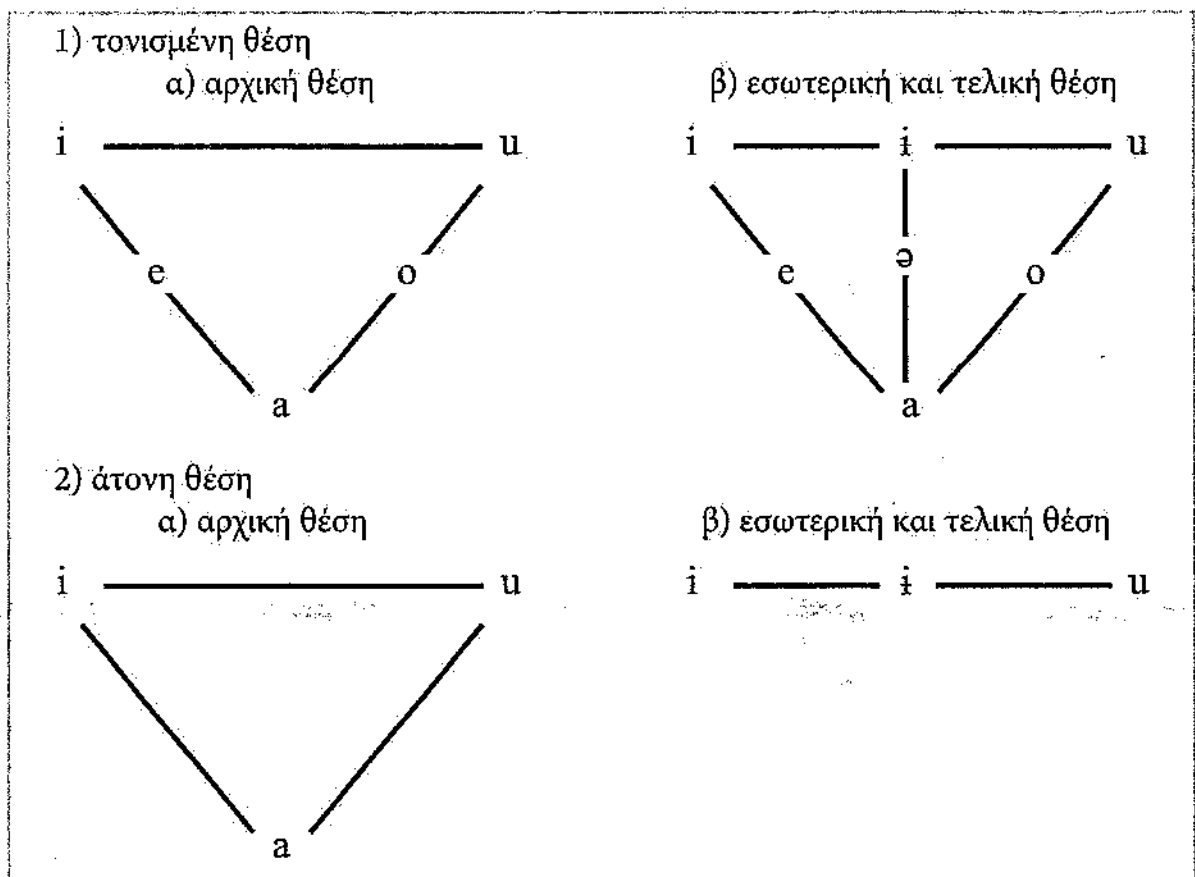
Αυτό έχει ως αποτέλεσμα:

α) να έχουμε ένα σύστημα πέντε φωνηέντων σε τονισμένη αρχική θέση: /á, é, í, ó, ú/, λόγω της μη εμφάνισης των κεντρικών φωνηέντων: /ə/, /ɨ/ σ' αυτή τη θέση, ένα σύστημα επτά φωνηέντων /á, é, ə, ó, í, ɨ, ú/, σε τονισμένη εσωτερική και τελική θέση και

β) ένα σύστημα τριών φωνηέντων σε άτονη αρχική θέση: /a, i, u/, λόγω της ουδετεροποίησης της αντίθεσης /e/~/i/ και /o/~/u/ της μη εμφάνισης των κεντρικών φωνηέντων σ' αυτή τη θέση: /ə/, /ɨ/ και ένα διαφορετικό σύστημα τριών φωνηέντων σε εσωτερική και τελική άτονη θέση: /i, ɨ, u/, λόγω της ουδετεροποίησης της αντίθεσης /e/~/i/, /a/~/ə/~/ɨ/ και /o/~/u/.

Έτσι λοιπόν, το φωνηεντικό σύστημα της βλάχικης θα μπορούσε να παρασταθεί, με την μορφή που έχει στο παρακάτω σχήμα.

Σχήμα 2: το φωνηεντικό σύστημα της πρώτης κατηγορίας των βλαχικών ιδιωμάτων

2) Την δεύτερη κατηγορία των ιδιωμάτων, όπου η στένωση ΔΕΝ λειτουργεί σε άτονη τελική θέση.

Σ' αυτά τα ιδιώματα, το φαινόμενο της στένωσης λειτουργεί μόνο σε αρχική και εσωτερική άτονη θέση και όχι σε άτονη τελική θέση. Χαρακτηριστικό αυτών των ιδιωμάτων είναι η εμφάνιση των πραγματώσεων [e] και [o] σε τελική άτονη θέση, σε αντίθεση με τα ιδιώματα της προηγούμενης κατηγορίας. Σε αυτή την κατηγορία συμπεριλαμβάνεται η ομάδα των λεγόμενων αρβανιτοβλάχικων ιδιωμάτων, που συνιστά την πλέον διακριτή ομάδα βλαχικών ιδιωμάτων από τα υπόλοιπα ιδιώματα και περιλαμβάνει το βλαχικό ιδίωμα της Ακαρνανίας, που αποτελεί το νοτιότερο σημείο εξάπλωσης της βλαχικής γλώσσας, καθώς και ο μεγαλύτερος αριθμός των βλαχικών ιδιωμάτων της Αλβανίας και της Βόρειας Μακεδονίας, με αρκετές εξαιρέσεις. Σ' αυτή την κατηγορία ανήκουν επίσης τα ιδιώματα του Μετσόβου (Béris 2000: 200), της Σαμαρίνας (Ντίνας 1987:146), του Συρράκου, της Βωβούσας του Ολύμπου (Capidan 1932: 196-197), σε αντίθεση με τα υπόλοιπα «νότια βλάχικα ιδιώματα» της Πίνδου, και πιθανόν και άλλα ιδιώματα που δεν έχουν ακόμα μελετηθεί. Η κατηγορία αυτή δεν πρέπει να ταυτίζεται με τα «βόρεια βλάχικα ιδιώματα». Αντίθετα με ότι δηλώνεται στην προϋπάρχουσα βιβλιογραφία (Capidan 1932: 194· Caragiū-Marioŭeanu 1968: 28, Goŭab 1984: 37), υπάρχουν «βόρεια βλάχικα ιδιώματα» όπου η στένωση παρουσιάζεται σε τελική άτονη θέση, όπως για παράδειγμα το ιδίωμα της Κλεισούρας Καστοριάς, π.χ.:

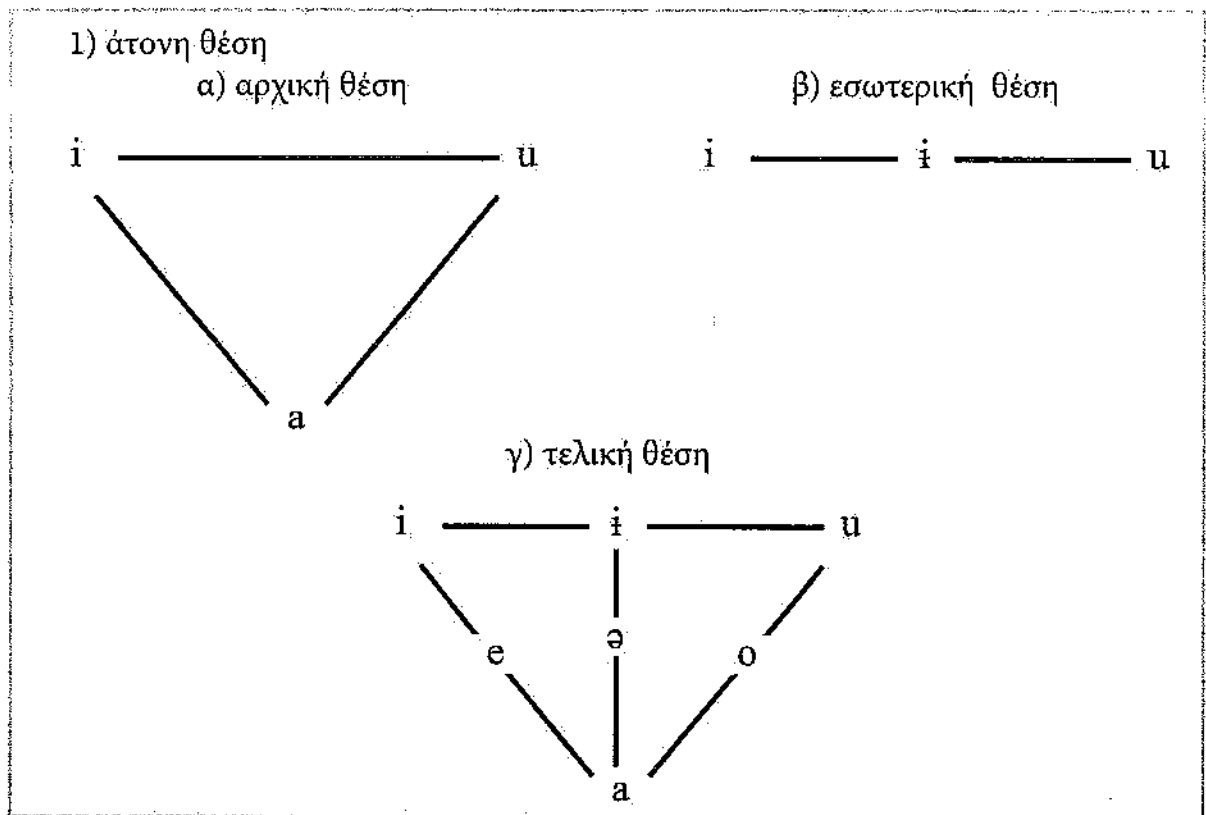
/fráte/ [fráte] Μέτσοβο, Σαμαρίνα	~ /fráte/ [frati] Περιβόλι, Κλεισούρα 'αδελφός'
/kárte/ [kárte] Μέτσοβο, Σαμαρίνα	~ /kárte/ [kárti] Περιβόλι, Κλεισούρα 'βιβλίο'
/vedému/ [vidému] Μέτσοβο, Σαμαρίνα	~ /vedému/ [vidému] Περιβόλι, Κλεισούρα 'βλέπουμε'
/dorému/ [durému] Μέτσοβο, Σαμαρίνα	~ /dorému/ [durému] Περιβόλι, Κλεισούρα 'πονάμε'

Στις σπανιότατες περιπτώσεις χρήσης του μορφήματος της κλητικής των ονομάτων: /-o/ και στις δυο κατηγορίες ιδιωμάτων, η μεσαίου ανοίγματος πραγματώσης: [o] και όχι η κλειστή πραγματώση: [u] εμφανίζεται σε τελική άτονη θέση. Γι' αυτό και είναι αδύνατον να εντοπιστούν παραδείγματα αντίθεσης, ανάμεσα στα βλάχικα ιδιώματα της πρώτης και της δεύτερης κατηγορίας, όσον αφορά στην παρουσία του [o] σ' αυτή τη θέση, π.χ.:

/múmo/ [múmo] Μέτσοβο ~ /dádo/ [dádo] Περιβόλι 'μητέρα, κλητική προσφώνηση'

Έτσι λοιπόν το φωνηεντικό σύστημα της δεύτερης κατηγορίας των βλαχικών ιδιωμάτων, σε άτονη θέση, διαμορφώνεται διαφορετικά από τα ιδιώματα της πρώτης κατηγορίας θα μπορούσε να παρασταθεί, με την μορφή που έχει στο παρακάτω σχήμα.

Σχήμα 3: το φωνηεντικό σύστημα της δεύτερης κατηγορίας των βλαχικών ιδιωμάτων σε άτονη θέση

Ο γενικότερος εντοπισμός της παρουσίας του υπό μελέτη φαινομένου στα βλάχικα ιδιώματα προϋποθέτει την μελέτη βασικών βλαχικών ιδιωμάτων που δεν έχει γίνει μέχρι σήμερα. Γίνεται όμως πιο πολύπλοκος, γιατί φορείς των «νότιων βλαχικών ιδιωμάτων» βρέθηκαν μεταξύ φορέων των «βόρειων βλάχικων ιδιωμάτων» και αντίθετα. Στις περιπτώσεις αυτές, το ιδίωμα που έφερε κάθε ομάδα από την αρχική της κοιτίδα διατήρησε τα βασικά του φωνητικά γνώρισματα. Όμως, υπό την επίδραση των ελληνικών βορείων ιδιωμάτων που ομιλούνται στην ίδια περιοχή και χαρακτηρίζονται από την αυστηρή τήρηση του φαινομένου της στένωσης, η πραγμάτωση του άτονου καταληκτικού φωνηέντος /-e/ ως κλειστό: [-i] τείνει να γενικευτεί και σε «βόρεια βλάχικα ιδιώματα» (Βασιλείου 2014: 111).

Ανακεφαλαιωτικά, το φαινόμενο της στένωσης, αντίθετα με την εσφαλμένη διατύπωση της σχετικής βιβλιογραφίας, δεν μπορεί να θεωρηθεί ισόγλωσσο, γιατί διαφοροποιεί ιδιώματα γειτονικών χωριών ανεξαρτήτως γεωγραφικής θέσεως, και δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη χάραξη των γεωγραφικών ορίων ανάμεσα σε διαλεκτικές ομάδες. Όπως προαναφέρθηκε, ο Caridan (1932: 194) εξετάζει το φαινόμενο της στένωσης μόνο σε τελική άτονη θέση, ενώ το αυτό παρουσιάζεται σε αρχική και εσωτερική άτονη θέση, απ' όσο γνωρίζουμε, στο σύνολο σχεδόν των βλαχικών ιδιωμάτων. Αλλά και η παρουσία της στένωσης σε άτονη τελική θέση δεν μπορεί να διακρίνει τα «νότια βλαχικά ιδιώματα» από τα «βόρεια βλαχικά ιδιώματα», γιατί το φαινόμενο παρουσιάζεται και σε πολλά «βόρεια βλαχικά ιδιώματα» και απουσιάζει από πολλά «νότια βλαχικά ιδιώματα», αντίθετα με ότι θα περίμενε κανείς, σύμφωνα με τη διάκριση του Caridan. Μάλιστα, ο ίδιος, αφού χρησιμοποιεί την παρουσία της στένωσης σε άτονη τελική θέση ως κριτήριο ένταξης στα «νότια βλαχικά ιδιώματα», αμέσως μετά παρουσιάζει ως εξαιρέσεις τα νότια βλαχικά ιδιώματα της Βωβούσας, της Σαμαρίνας και τα βλαχικά ιδιώματα του Ολύμπου και του Συρράκου, όπου η στένωση δεν παρουσιάζεται σ' αυτή τη θέση, όπως ακριβώς και στα βλαχικά βόρεια ιδιώματα (Caridan 1932: 195).

Είναι ακόμη δύσκολο να εντοπιστούν τα πραγματικά ισόγλωσσα που διακρίνουν τις διαλεκτικές ομάδες των βλαχικών ιδιωμάτων. Η παρουσία των εννέα διαφορετικών φαινομένων, που προτείνει ο Caridan ως ισόγλωσσα, πρέπει να εξετάσσει από την αρχή, για να διαπιστωθεί κατά πόσο χαρακτηρίζουν διαλεκτικές ομάδες και όχι μεμονωμένα ιδιώματα. Αλλά η εξέταση αυτού του φαινομένου απαιτεί μια πιο ειδική μελέτη, που ξεφεύγει από τα όρια αυτής της παρουσίας.

3. Ερμηνεία του φαινομένου της στένωσης σύμφωνα με τις αρχές της λειτουργικής φωνολογίας

Στην παρούσα ενότητα, με βάση τα δεδομένα που εξετάστηκαν παραπάνω, θα επανέλθουμε στον ορισμό του φαινομένου της στένωσης, ακολουθώντας τις αρχές της λειτουργικής φωνολογίας (*phonologie fonctionnelle*), η οποία έχει ως τώρα παράσχει εξαιρετικά αποτελέσματα στην ακριβή περιγραφή της δομής και της λειτουργίας γλωσσικών ποικιλιών. Σύμφωνα με το θεωρητικό αυτό πρότυπο, το φαινόμενο της στένωσης αποτελεί ουδετεροποίηση (*neutralisation*) του βαθμού ανοίγματος μεταξύ των εμπρόσθιων φωνηέντων /e/ και /i/ και μεταξύ των οπίσθιων φωνηέντων /o/ και /u/ σε άτονη θέση· εναλλακτικά, θα μπορούσε να αντιμετωπισθεί απλά ως ελλιπής κατανομή των φωνηέντων /e/ και /o/ στην ίδια θέση.

Την δεύτερη αυτή άποψη υιοθέτησαν ορισμένοι μελετητές, υποστηρίζοντας την ύπαρξη διαφορετικού φωνηεντικού συστήματος σε τονισμένη και διαφορετικού σε άτονη θέση (Béris 2000: 200, Ντίνας 1987: 146). Έτσι θεωρήθηκε ότι η στένωση στα βλαχικά ιδιώματα οφείλεται σε *ελλειμματική κατανομή* (*distribution lacunaire*) των ενδιάμεσων φωνηέντων /e/, /ə/ και /o/ και του ανοικτού φωνήεντος /a/ σε άτονη θέση, και αντίστοιχα η ελλειμματική κατανομή των ενδιάμεσων φωνηέντων /e/, /ə/ και /o/ που δεν εμφανίζονται σε άτονη θέση (αρχική, εσωτερική και τελική), των κεντρικών φωνηέντων /ə/ και /i/ που εμφανίζονται σε αρχική θέση και του ανοικτού φωνήεντος /a/ που δεν εμφανίζεται σε εσωτερική άτονη θέση.

Με τον ίδιο τρόπο, αν υποθέσουμε ότι υπάρχει ελλειμματική κατανομή των ενδιάμεσων φωνηέντων /e/ και /o/ σε άτονη θέση στα βόρεια ελληνικά ιδιώματα το κοινό φωνηεντικό σύστημα αυτών των ιδιωμάτων θα μπορούσε να παρασταθεί με την μορφή που έχει στο Σχήμα 2. Σε ένα τέτοιο σύστημα, διαπιστώνουμε την ελλειμματική κατανομή των φωνηέντων: /e/ και /o/, που δεν εμφανίζονται σε άτονη θέση (αρχική, εσωτερική και τελική). Σε αντίθεση με αυτήν την άποψη, εδώ θεωρούμε ότι τόσο στα βόρεια ελληνικά ιδιώματα, όσο και στα βλαχικά, τα ενδιάμεσα φωνήεντα και το ανοικτό φωνήεν: /a/ εμφανίζονται σε όλες τις θέσεις, τονισμένη και άτονη, όπως και τα κλειστά. Οι συχνές κλειστές φωνητικές πραγματώσεις: [i], [u] των φωνηέντων /e/ /o/ και οι φωνητικές πραγματώσεις [i], [ɨ] [u] των φωνηέντων: /e/, /ə/ /o/ είναι το αποτέλεσμα άρσης ή *ουδετεροποίησης* (*neutralisation*) των φωνολογικών διακρίσεων του βαθμού ανοίγματος σε άτονη θέση. Η *ουδετεροποίηση* μιας φωνολογικής διάκρισης δεν ταυτίζεται με την *ελλειμματική κατανομή* ενός ή περισσότερων φωνημάτων σε μια συγκεκριμένη γλώσσα-αφορά πάντοτε δυο τουλάχιστον φωνήματα που είναι τα μόνα σ' ένα δεδομένο φωνολογικό σύστημα που ορίζονται από τα διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά (*traits distinctifs*) που τα χαρακτηρίζουν (Martinet 1955: § 3.11).

Συνεπώς, θεωρούμε ότι η αντίθεση του βαθμού ανοίγματος ουδετεροποιείται:

α) μεταξύ των ενδιάμεσων και των κλειστών φωνηέντων σε όλες τις άτονες θέσεις (αρχική, εσωτερική και τελική) στα βόρεια ελληνικά ιδιώματα και

β) μεταξύ των κλειστών φωνηέντων, των ενδιάμεσων, του ανοικτού φωνήεντος /a/ σε όλες τις άτονες θέσεις (αρχική, εσωτερική και τελική) στα βλαχικά.

Αυτό το φαινόμενο χαρακτηρίζεται ως *ουδετεροποίηση εκπτώτικου τύπου* (*neutralisation reductive*) σύμφωνα με την ταξινόμηση του Ν. Trubetzkoy (1986: 255), εφόσον δεν εμφανίζεται παρά μόνο σε άτονη θέση. Το σύστημα των φωνηέντων των βόρειων ελληνικών ιδιωμάτων και της βλάχικης μετακινείται προς

τον άξονα των κλειστών φωνηέντων (Συμεωνίδης 1977: 68) προς τους πόλους /u/ και /i/. Αναμφισβήτητα, το φαινόμενο αυτό συνδέεται στενά με το είδος του τονισμού στις υπό εξέταση γλώσσες. Θα προβούμε στην εξήγηση της ποιότητας του λεγόμενου βόρειου φωνηεντισμού και των λόγων που οδήγησαν σ' αυτόν με βάση τις θέσεις των Meillet και Pernot (1920: 317) σχετικά με τον ποσοτικό και όχι δυναμικό τονισμό της νέας ελληνικής, καθώς και τις θέσεις του A. Martinet (1955: 170) σχετικά με τον τονισμό των νεολατινικών γλωσσών, λαμβάνοντας υπόψη τον νόμο της οικονομίας της άρθρωσης που συμπίπτει με τη γενική αρχή της ήσσανος προσπάθειας που επικρατεί στην φύση. Αναλυτικότερα, η στένωση συνδέθηκε από την αρχή με το φαινόμενο της αποβολής των άτονων /u/ και /i/ στα βόρεια ελληνικά ιδιώματα και της αποβολής των άτονων /u/, /i/ και /i/ στη βλάχικη γλώσσα (Ντίνας 1985: 151-152), π.χ.:

α) βόρεια ελληνικά ιδιώματα:

/éxete/	[écti]	‘έχετε’
/éxis/	[eçs]	‘έχεις’
/mulári/	[mblar]	‘μουλάρι’
/zimári/	[zmar]	‘ζυμάρι’
/mesiméri/	[mifmér]	‘μεσημέρι’
/kutsós/	[ktsos]	‘κουτσός’

β) βλάχικα ιδιώματα:

/alinómu/	[alnómu]	‘ανεβαίνουμε’
/fudzímu/	[vdzímu]	‘φεύγουμε’
/fitsióru/	[ftjóru]	‘αγόρι, παιδί’

Τόσο η κώφωση, όσο και η αποβολή στα βόρεια ελληνικά ιδιώματα, ερμηνεύτηκαν από τον Χατζιδάκι (1905-1907: 251) ως αποτέλεσμα του δυναμικού τονισμού που επικρατεί στα ιδιώματα αυτά και που ήταν αιτία να εξασθενήσουν οι άτονες συλλαβές που έχουν κλειστά φωνήεντα (e/o, i/u). Αλλά και ο Martinet (1955: 170) αναφερόμενος στο δυναμικό τονισμό και τις επιπτώσεις του στις γλώσσες που τον παρουσιάζουν, υποστηρίζει ότι ένας δυναμικός τονισμός λιγοστεύει τον αριθμό των φωνηεντικών φωνημάτων μέσα στις λέξεις, δημιουργώντας πολλές ουδετεροποιήσεις στις άτονες συλλαβές. Εντελώς διαφορετική είναι η άποψη που στηρίζεται στην θεωρία των Meillet και Pernot (1920: 317), και που είναι αποτέλεσμα ερευνών βασισμένων στην πειραματική φωνολογία. Η άποψη αυτή, που υποστηρίχθηκε και από τον Γ.Μαγουλά (1977), αφορά τον ποσοτικό και όχι δυναμικό τονισμό της Νέας Ελληνικής. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, οι μεταβολές στα φωνήεντα των βόρειων ελληνικών ιδιωμάτων δεν οφείλονται σε

δυναμικό τονισμό αλλά είναι συνέπεια της βραχύνσεως των άτονων φωνηέντων. Τα φωνήεντα είναι γενικά βραχύτερα όσο είναι κλειστότερα. Έτσι λοιπόν, τα *i/u* που είναι βραχέα αποβάλλονται και τα *e/o* γίνονται βραχύτερα. Οι Meillet και Pernot (1920: 317) θεωρούν ότι ο νεοελληνικός τονισμός χαρακτηρίζεται από μακρότητα και σε μικρότερο βαθμό από την ένταση. Όσο για το ίδιο φαινόμενο στη βλάχικη, ίσως χρειαστεί να θυμηθούμε τις απόψεις του Martinet (1955: 170), ο οποίος υιοθετεί την ύπαρξη ποσοτικού και όχι δυναμικού τονισμού για όλες τις νεολατινικές γλώσσες.

4. Χρονολόγηση του φαινομένου

Το πρόβλημα της χρονολόγησης και της εμφάνισης της στενώσης στα βόρεια ελληνικά ιδιώματα, απασχόλησε τους ειδικούς από πολύ νωρίς. Με τη χρονολόγηση και ερμηνεία του φαινομένου της στενώσης έχουν ασχοληθεί πολλοί ερευνητές, μεταξύ των οποίων και οι Meyer (1894: 2), Dieterich (1898: 15), Thumb (1901: 166), Χατζιδάκις (1905: 251), Παπαδόπουλος (1926: 11), Μαγουλάς (1977: 31), Μπαμπινιώτης (1977: 13), Συμεωνίδης (1977: 63), Θαβώρης (1980: 409), Μαργαρίτη-Ρόγκα (1985: 161), Τσουκνίδας (1998: 32), Μανωλέσσου (2013: 132-154). Στα πλαίσια αυτής της εργασίας, δε θα παρουσιαστούν παρά μονό οι θεωρίες που επιτρέπουν επαρκείς αποδείξεις και έχουν ιδιαίτερη αξία για τη χρονολόγηση του φαινομένου και όχι το σύνολο των θεωριών που έχουν διατυπωθεί. Δεν είναι τυχαίο ότι συνδέθηκε από την αρχή, με την παρουσία του ίδιου φαινομένου στα βλάχικα ιδιώματα, που ομιλούνταν στις ίδιες ακριβώς περιοχές. Ιδιαίτερα γνωστή είναι η θεωρία του Ανδριώτη, που προσπάθησε να χρονολογήσει τη λειτουργία των δυο βασικών φωνολογικών χαρακτηριστικών των βορείων ιδιωμάτων μετά τον 10ο αιώνα μ.Χ. και την υποτιθέμενη κάθοδο των Βλάχων στον ελληνικό χώρο (Caridan 1926-1927: 175). Ο Ανδριώτης (1933: 340-352) βασίστηκε στη μορφή κάποιων ελληνικών δανείων στη βλάχικη γλώσσα, που παρουσιάζονται χωρίς στενώση, με κάποιες εξαιρέσεις στο λεξικό του Νικολαΐδη (1909), και θεώρησε ότι εκείνη την εποχή δεν είχε εμφανιστεί ακόμα η στενώση στα βόρεια ιδιώματα, γιατί διαφορετικά θα έπρεπε να υπάρχουν και στις λέξεις που παρέλαβαν οι Βλάχοι από τους Έλληνες χωρικούς της Βόρειας Ελλάδας.

Σήμερα μια τέτοια άποψη δε θα μπορούσε να υποστηριχθεί, γιατί το χρονολογικό όριο ενάρξεως των στενώσεων στα βόρεια ελληνικά ιδιώματα πρέπει να αναζητηθεί σε παλαιότερες εποχές (Τσουκνίδας 1998: 32-36). Ο Μπαμπινιώτης (1977: 20) πιστεύει ότι η αρχή του φαινομένου πρέπει να αναζητηθεί στον 6^ο αιώνα μ.Χ. ή λίγο αργότερα, προσκομίζοντας παραδείγματα από τον Dieterich

(1898) και άλλα και σημειώνοντας ότι πρέπει να αρθεί ο χρονολογικός φραγμός του 10^{ου} μ.Χ. αιώνα για την έναρξη του φαινομένου. Πρόκειται δηλαδή για μια αρθρωτική τάση που επιβίωσε ακόμα και μετά την επιβολή της κοινής κατά την ελληνιστική περίοδο σε όλο τον ελληνικό χώρο, που χρονολογείται ανάμεσα στον 5^ο-6^ο και τον 11^ο αιώνα μ.Χ. (Ανδριώτης 1933: 349 · Μπαμπινιώτης 1977 · Horrocks 1997: 212-213)

Αντίθετα, όσον αφορά την έναρξη του φαινομένου στη βλαχική, σύμφωνα με τον Ανδριώτη (1933: 349), οι Βλάχοι, την εποχή εκείνη δεν είχαν κανονικά στην γλώσσα τους στενώσεις και το φαινόμενο αυτό εμφανίστηκε στα βλάχικα ως επίδραση του αρθρωτικού συστήματος των βόρειων ελληνικών ιδιωμάτων της περιοχής της Πίνδου (θεσσαλικών, μακεδονικών και ηπειρωτικών) που ομιλούνται στην ίδια περιοχή. Η υπόθεση αυτή φαίνεται να είναι σωστή, στο βαθμό που η στένωση είναι πολύ λιγότερο ομοιογενές, σταθερό και ισχυρό φαινόμενο στα βλάχικα ιδιώματα εν συγκρίσει προς τα ελληνικά βόρεια ιδιώματα, όπως φαίνεται από τα γλωσσικά δεδομένα που παρουσιάστηκαν σ' αυτή την εργασία.

Η διατήρηση της αρχικής προφοράς των μεσαιών φωνηέντων /e/, /ə/ και /o/ σε άτονη τελική θέση σ' ένα τόσο μεγάλο αριθμό ιδιωμάτων αποτελεί σαφή ένδειξη ότι το φαινόμενο αυτό εμφανίστηκε στη βλαχική σε κατοπινή εποχή απ' ό,τι στα βόρεια ελληνικά ιδιώματα. Ταυτόχρονα, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε το γεγονός ότι το φαινόμενο αυτό σίγουρα σχετίζεται με την κληρονομημένη από την δημόδη λατινική τάση για στένωση, όπως θα μπορούσε να υποθέσει κανείς από αντίστοιχα φαινόμενα άλλων λατινογενών γλωσσών (πορτογαλικά, νότιες ιταλικές διάλεκτοι κ.λπ.) αν και στην περίπτωση των βλαχικών ιδιωμάτων, η επαφή με τα βόρεια ελληνικά ιδιώματα έπαιξε σίγουρα σημαντικό ρόλο. Η αναζήτηση των παλαιότερων γραπτών πηγών της βλαχικής δεν μπορεί να συμβάλει ιδιαίτερα στον εντοπισμό της χρονολόγησης της στένωσης. Στις συντομότερες βλάχικες επιγραφές του τέλους του 18^{ου} αιώνα και των αρχών του 19^{ου} αιώνα, δεν είναι εύκολο να εντοπιστούν παραδείγματα στένωσης· το ίδιο ισχύει και για τις πρώτες γραμματικές της γλώσσας των αρχών του 19^{ου} αιώνα, όπου εκείνο που προέχει είναι η ευθυγράμμιση των τύπων της βλαχικής με αντίστοιχους τύπους της λατινικής και της ρουμανικής (Βέις 2000: 96-100). Αντίθετα, στα βλάχικα λεξικά, αποτυπώνονται τύποι με στένωση που προέρχονται από πολλά βλάχικα ιδιώματα. Δεν είναι καθόλου απίθανο ότι η στένωση ήταν υπαρκτή στα βλάχικα ιδιώματα, αλλά δεν ήταν δυνατόν να αποτυπωθεί στις συντομότερες επιγραφές των τελών του 18^{ου} αιώνα, που αποτελούν τα πρώτα γραπτά μνημεία αυτής της γλώσσας.

Η συχνά επαναλαμβανόμενη υπόθεση, ότι η επαφή με άλλες βαλκανικές γλώσσες συνέβαλε και ενίσχυσε τη στένωση στα βόρεια ιδιώματα της ελληνικής (βλ. π.χ. Loukina 2010: 77) δεν φαίνεται να ευσταθεί. Όπως προαναφέρθηκε,

τα δεδομένα που παρουσιάζονται στην παρούσα εργασία, τα οποία προέρχονται από πρωτογενή έρευνα στα βλαχικά ιδιώματα του ελλαδικού χώρου, καταδεικνύουν σαφώς ότι η στένωση στην βλαχική εμφανίζεται σε μικρότερο βαθμό, και με ασθενέστερο τρόπο, από ό,τι στα βόρεια ελληνικά ιδιώματα· κατά συνέπεια, πολύ δύσκολα θα μπορούσαν να προκαλέσουν στην τελευταία ένα φαινόμενο με τέτοια αυστηρή φωνολογική κανονικότητα. Ελάχιστα πιθανή φαίνεται και η επίδραση της βουλγαρικής επί της ελληνικής όσον αφορά το συγκεκριμένο φαινόμενο: τα ανατολικά βουλγαρικά ιδιώματα των ακτών της Μαύρης Θάλασσας, που είναι τα μόνα βουλγαρικά ιδιώματα όπου απαντά το φαινόμενο της στένωσης (Pettersson & Wood 1985), δεν βρίσκονται σε επαφή με τον κύριο όγκο των βορείων ιδιωμάτων της ελληνικής, αλλά μόνο με τα λιγοστά ελληνικά ιδιώματα της Ανατολικής Ρωμυλίας. Τα συγγενή με τα βουλγαρικά, σλαβομακεδονικά, τα αλβανικά και τουρκικά ιδιώματα που ήρθαν σε επαφή με τα περισσότερα βόρεια ιδιώματα αγνοούν εντελώς τη στένωση. Είναι πιθανότερο η στένωση να αποτελεί μετεξέλιξη - επανανάλυση αντίστοιχου φαινομένου που εντοπίζεται ήδη σε αρχαίες ελληνικές διαλέκτους ομιλούμενες στις σημερινές περιοχές των βορείων ιδιωμάτων (Μαγουλάς 1977 · Συμεωνίδης 1977 · Θαβώρης 1980).

5. Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας, στην παρούσα εργασία, διαπιστώθηκε ότι η στένωση των φωνηέντων μεσαίου ανοίγματος σε άτονη θέση δεν λειτουργεί με τον ίδιο τρόπο στα βλαχικά και στα βόρεια ελληνικά ιδιώματα. Είναι σίγουρα λιγότερο ισχυρό, σταθερό και ομοιογενές φαινόμενο στα πρώτα απ' ό,τι στα δεύτερα. Πιο συγκεκριμένα, ενώ το φαινόμενο αυτό στο σύνολο των βορείων ελληνικών ιδιωμάτων λειτουργεί σε όλες τις άτονες θέσεις: αρχική, εσωτερική και τελική, σ' ένα μεγάλο αριθμό βλαχικών ιδιωμάτων, πιθανότατα περίπου τα μισά από αυτά, δε λειτουργεί σε άτονη τελική θέση, αλλά μόνο σε αρχική και εσωτερική. Μια ακόμα σημαντική διαφορά είναι ο γεωγραφικός καταμερισμός του φαινομένου: Τα ελληνικά βόρεια ιδιώματα, όπου η στένωση λειτουργεί με συνέπεια, καταλαμβάνουν ένα γεωγραφικό συνεχές. Αντίθετα, τα βλαχικά ιδιώματα, όπου η στένωση δε λειτουργεί σε άτονη τελική θέση, είναι διάσπαρτα ανάμεσα σε ιδιώματα όπου το φαινόμενο λειτουργεί στην ίδια θέση. Το γεγονός αυτό μαρτυρεί ότι η αρχική προφορά [e],[ɛ],[o] των φωνηέντων /e/,/ɛ/,/o/ διατηρήθηκε σε τελική άτονη θέση σε κάποια πιο συντηρητικά βλαχικά ιδιώματα, όσον αφορά σ' αυτό το φαινόμενο, αντίθετα με άλλα βλαχικά ιδιώματα, και ότι η διαδικασία επικράτησης της στένωσης δεν πρόλαβε να ολοκληρωθεί σ' αυτή τη γλώσσα.

Για τους παραπάνω λόγους, μπορεί βάσιμα να υποθέσει κανείς ότι το φαινόμενο της στένωσης είναι αποτέλεσμα της επιρροής των βόρειων ελληνικών ιδιωμάτων στη βλαχική. Πρόκειται για φαινόμενο που όμως αναπτύχθηκε σε κατοπινή εποχή στα βλαχικά ιδιώματα και σχετίζεται με τη δυναμική του φωνηεντικού συστήματος στις δυο γλώσσες ή ομάδες ιδιωμάτων και τον ποσοτικό και μη δυναμικό τονισμό της νέας ελληνικής και των νεολατινικών γλωσσών, καθώς και με το φαινόμενο αποβολής των άτονων φωνηέντων στις δυο γλώσσες.

Βιβλιογραφία

- Ανδριώτης, Ν. (1933): «Περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν βορείων γλωσσικῶν ιδιωμάτων τῆς Νέας Ἑλληνικῆς». *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 10: 340-352.
- Ανδριώτης, Ν. (1933): «Φωνητικά τῶν βορείων ιδιωμάτων τῆς Νέας Ἑλληνικῆς», *Ἀθηνᾶ* 45: 253-262.
- Ανδριώτης, Ν. (1951): «Τὰ ὄρια τῶν βορείων, ἡμιορείων καὶ νοτίων ἑλληνικῶν ιδιωμάτων τῆς Θράκης». *Ἀρχεῖο Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Ἰνστιτούτου* 10: 131-185.
- Βασιλείου, Α. (2014): *Ἡ γλῶσσα τῶν Βλάχων (Καραγκούνηδων) τῆς Ἀκαρνανίας. Καταγραφή μιᾶς ὑπὸ ἐξαφάνιση γλώσσας*. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Δυτικῆς Μακεδονίας.
- Βέις, S. (2000): *Le parler aroumain de Metsovo. Description d'une langue en voie de disparition*. Thèse de doctorat, Université Paris V- Sorbonne.
- Βέις, S. (2008): «Aroumain». Στο Adamou E. (ἐκδ.) *Le nom des langues II. Le patrimoine plurilingue de la Grèce*. Louvain: Peeters, 31-46.
- Browning, R. (2002): *Ἡ ἑλληνική γλῶσσα, μεσαιωνική καὶ νέα* (μτφρ. Μ. Κονομή). Ἀθήνα: ἐκδ. Παπαδήμα.
- Capidan, Th. (1932): *Aromânii, Dialectul aromân studiu lingvistic*. București: Editură Academiei Române.
- Caragiu-Marioțeanu, M. (1968): *Fono-morfologie aromâna, Studiu de dialectologie structurală*. București: Editură Academiei Române.
- Chambers J. & Trudgill P. (1998 [1980]): *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press (2^η ἐκδοση).
- Δασούλας, Φ. (2013). *Ἡ αποκωδικοποίηση ἐνός πολιτισμοῦ μέσα ἀπ' τὸ πεδίο τῆς γλωσσικῆς τοῦ ἔκφρασης. Τὸ βλάχικο ἰδίωμα τοῦ Μετσόβου*. Ηλεκτρονική ἐκδοση.
- Dieterich, K. (1898): *Untersuchungen zur Geschichte der griechischen Sprache von der hellenistischen Zeit bis zum 10. Jahrhundert n. Chr.* Leipzig: Teubner.
- Dressler, W. (1988): «Language death and the socio-cultural context». Στο Newmeyer F.S. (ἐκδ.) *Linguistics: The Cambridge Survey, vol. IV Language: The sociocultural context*. Cambridge: Cambridge University Press, 184-192.
- Dorian, N. C. (1977): «The problem of the semi-speaker in language death», *Linguistics* 15: 23-32.
- Goľab, Z. (1984): *The Aromanian dialect of Kruševo in S.R. Macedonia S.F.R. Yugoslavia*. Skopje: Macedonian Academy of Sciences and Arts.